ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
ISSN 1011 - 727X

FAHİR ARMAOĞLU
MEHMET ŞAHİNGÖZ
SALİM CÖHCE
MUSTAFA ESKİ
RAMAZAN BOYACIOĞLU
FUAT AVCI
NEZAHAT DEMİRHAN
CEMAL AVCI
RAMAZAN ACUN
AZMİ SÜSLÜ
REŞAT GENÇ
ÖMER KÜRKÇÜOĞLU
YÜKSEL İNAN
HÜSEYİN BAĞCI
İSMET GİRİTLİ
GÜVEN DİNÇER
NURİ KÖSTÜKLÜ
ABDÜLKADİR YUVALI
IŞILAY SAYGIN
METE TUNCOKU
ENVER KONUKÇU
ZEKİYE KOPAÇLI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIII MART 1997 Sayı : 37

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER İLE KASTAMONU'DA YAPILAN İKİ MÜLÂKAT

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ESKİ*

Cumhuriyet dönemi Millî Eğitim Bakanlarından ve ünlü hatiplerimizden Hamdullah Suphi Bey, 1922 yılında Kafkasya, Buhara ve Semerkant taraflarına doğru üç – dört ay sürecek bir gezi plânlamış ve bu maksatla Ankara'dan hareket ederek 23 Nisan 1922 Pazar akşamı Kastamonu'ya gelmiştir. Ertesi gün Sultânî, Darülmuallimin, Dârülmuallimat ve Nasrullah Mekteb–i İbtidâîsi'ni ziyaret etmiş ve şehrin önemli yerlerini gezmiştir. Aynı Akşam, Dr. Cemil Şerif Bey'in onuruna verdiği yemeğe katılmıştır. Yine o gece Sultânîdeki müsamereye iştirak ederek bir saate yakın konuşmuş ve öğrencilere cep defteri, cetvel vb. gibi hediyeler vermiştir. 25 Nisan 1922 sabahı da İnebolu'ya hareket etmiştir. [1]

Hamdullah Suphi Bey, bu seyahatinden Temmuz ayı sonunda dönmüş ve İnebolu'dan Ankara'ya geçerken 1 Ağustos 1922 günü Kastamonu'ya gelmiş ve birkaç gün kalmıştır.[2] Burada 8 Ağustos 1922 akşamı "Türklerin Muhtelif Medeniyetlerle İcrâ Ettikleri Temaslar ve Avrupa Medeniyetlerinin Te'sirâtı" konulu bir de konferans vermiştir [3].

Açıksöz gazetesi; Hamdullah Suphi Bey'le gidişinde ve gelişinde iki ayrı mülâkat yapmış; ilkinde gezinin amacı, ikincisinde ise seyahat izlenimleri hakkında sorular yöneltmiştir.

24 Nisan 1922 günü yapılan ilk mülâkatta sorulan sorular ve alınan cevaplar şu şekildedir:

" – Nerelere kadar seyahat temdid olunacak ve refikiniz var mı, efendim?

---

* Gazi Üniversitesi Kastamonu Sağlık Meslek Yüksek Okulu Müdürü

1 Açıksöz gazetesi, 25 Nisan 1922, sayı: 469.

2 Açıkgöz gazetesi, 1 Ağustos 1922, sayı: 546.

3 Konferans Açıksöz gazetesinin 13, 14 16, 17 Ağustos 1922 tarihli ve 553, 554, 556 557 sayılarında yayınlanmıştır. Bu konuşmalar, çok uzun olduğu için, ayrı bir yazı konusu edilecektir.

– Buhara'ya belki Semerkant'a kadar seyahat edeceğim. Belki Moskova'ya da gideceğim. Üç ay kadar devam edecek olan bu seyahatimden buraya avdet edersem size yine bu akşamki gibi bir mülâkatımla ihtisâsâtımı anlatırım. Bu seyahati Hilâl-ı Ahmer Murahhası Muttalip Bey'le beraber yapacağız.

– Bu son sulh ve mütareke teklifleri karşısında ne düşünüyorsunuz?

– Büyük Millet Meclisi sulhçüdür. Fakat esasâta sâdık kalmaya mecburdur. Hükûmetin verdiği notaları okuyanlar ne kadar itilâfperver olduğumuz hakkında sarih fikirler edinebilirler. Bu mütekabil notalar bir taraftan teati edilirken, bizim için en fazla lâyık-ı dikkat olan şey, ordumuzun son vaziyetidir. Cephenin bazı mühim kısımlarını henüz gördüğüm için; başkumandanımızdan itibaren, sözüne bir ehemmiyet-i muhsusa verilecek büyük, küçük zâbitlerimizin hepsi pek haklı olarak bugünkü ordumuzun her cihetle maksadımızı elde etmeyi; çok müessir bir surette temin edebilecek bir kıymet ve ehemmiyette olduğunu söylemekte müttehiddirler. Ben dokuz, onbin süravinin iştirak ettiği manevralarda hazır bulundum. Bazı piyade kuvvetlerinin geçit resmini seyrettim. Sizi temin edebilirim ki Balkan Muharebe'sinden bugüne gelinceye kadar kemiyeten değil, fakat keyfiyeten daha mükemmel bir askeri kuvvete malik olmadık. Bütün neferlerimizi sıhhat-ı tâme halinde buludum. Kâfi derecede gıda alabiliyorlar. Ordunun sıhhi vaziyeti bizi pek ziyade memnun edecek kadar kuvvetlidir. Ordumuzda hiçbir maraz-ı sâri baş göstermemiştir. Süvari hayvanlarına pek iyi bakılıyor. Sıska, çelimsiz, yola, meşakkate tahammül etmeyen hayvanlardan ordumuzda eser yoktur.

Beni pek ziyâde memnun eden ve ordumuzun istikbâli için en güzel ümide düşüren bir hal, bugünkü genç zabitimizle nefer arasında doğmuş olan mütekabil muhabbettir. Genç Türk zâbiti, millî ordumuzun terbiyesi kendisine verilmiş olan Türk neferinin hârikulâde evsâfını çok seven bir kalble takdir ediyor ve ona baba şefkat ve muhabbeti ile bakıyor.

Bakumandanımız, Sakarya Muharebelerinden bahsederken "bu bir

zâbit muharebesidir" demişti. Bu takdire hakikaten lâyık olan zâbitlerimiz, aynı kahramanlık ve civanmertlik sebebiyle sevk ve idare ettikleri neferler tarafından tam bir şuurla idrak edilmiş olan bir muhabbet ve hürmete maliktirler. Bugünkü ordumuzun neferi, kendini idare eden zâbitin yeni milletperver ruhunu duyuyor. Ve ordumuzun bugünkü zâbiti, unsurumuzun kökünü teşkil eden memleketi, her bâdireden sonra ayağa kaldıracak kadar hususi ve nâdir seciyelere mâlik olan kendi neferinin evsâf-ı âliyyesini muhabbetle takdir ediyor. Bence ordumuzda en şayân-ı dikkat intizam, ahenk, vahdet kuvveti bundan doğuyor.

Yeni müzakereleri iyi bir neticeye isâl için şüphesiz her şey yapılacaktır. Fakat birçok defalar, misallerini gördüğümüz gibi, bu defa da konuşanların arkasından gizli tutulan bir hiyânet silâhı birden bire karşımıza çıkarsa gafil avlanılmayacağına, zaaf gösterilmeyeceğine memleket emniyetle intizar edebilir.

– Kastamonu hakkkında neler düşünüyorsunuz?

– Anadolu; biri mavi, biri yeşil olarak iki kuşakla çevrilmiştir. Biri dış ve mavi kuşak, denizler. İkinci iç yeşil kuşak, ormanlar. Kara Deniz, Adalar Denizi ve Ak Deniz; Anadolu'yu geniş bir mavi kuşakla dıştan sarıyor. Kara Deniz'den başlayarak Adana'ya kadar devam eden ikinci bir kuşak onu dıştan sarıyor.

Ben, bu yeşil kuşağın arasından geçtim. Kastamonu şüphe yok ki, bize meçhul kalmış olan bir memleketimizir. İstanbul'a bu kadar yakın olduğu halde, hakkında bilinen şeyler, dilde dönen üç-beş râyiç fikirden ibarettir.

Ben, Kayı dağlarından indikten sonra, Koçhisar etrafında kırmızı kiremitle örtülü ve çatılarıyla mâmur on, onbir köyü bir avuç toprağın içine sığınmış gördügüm vakit, Anadolu'nun yüksek kıraç ve çorak yaylasından sahile yaklaştığıma ve harabeden ümrâna geçtiğime dair bir fikir edindim. Ve düşündüm ki, hülya ettiğimiz Anadolu, Koçhisar etrafındaki köylerin her yanda binlerce benzerleri doğmakla hâsıl olacaktır. Çok seya-

hat etmiş bir adam sıfatıyla söylüyorum.; ben, Ilgazlar'ın çam ormanları kadar güzel bir manzarayı ömrümde pek nâdir gördüm. Memleket istifade edebildiği gün, bizi fazla yeşilliği ile bunaltan bu ormanlar, kudretli bir servet menbai olacaktır. Kastamonu şüphe yok ki, Ankara'dan çok mâmurdur. Buraya oradan fazla emek sarfeden kıymetli memurlar gelmiş. Zaten ormanlar ve deniz yakınlığı memlekete ümrân vermek için çok te'sir ika etmiş. Kastamonu'yu kendini ihâta eden ve insana arz üstünde bir cennet fikrini veren bu harikulâde güzel, çevresine lâyık bir hale getirmek için evvelâ temizlemek lâzım. Büyük ve güzel binalarını, onlara yapışmış olan tufeyli binalardan kurtarmak icap ediyor. Kastamonu'da yalnız Selçuklular, İsfendiyaroğulları değil, Osmanlılar da belli başlı eserler yapmışlar.

Bizim için merakâver birşey, belediye intihâbâtında burada geçirdiğiniz mücâdelenin neticesi nasıl müsbet ve fiilî bir suretle, halk nazarında yeniyi eskiye tercih ettireceğidir. Toza, toprağa, pis kokuya, mezhurafat yığınlarına karşı uzun bir itiyat kazanmış olanlar, olanı muhafaza etmeyi bir nevi akide telâkki edenler, kendi arzuları hilâfına genç, yeni ve muâsır bir terbiye almış bir zâtın şehrin başına geçtiğini gördüler.

Fazıl Berki Bey, ilk delâilini gördüğümüz üzere, burada bir fikr-i sâbitle tâkip ettiği teşebbüslerini muvaffakıyete erdirdiği gün, biz, muhafazakârlara karşı mutantan bir galebe ihzâr ettik, demektir.

Avrupalı kıyafetinden olan Mekteb-i Tıbbiye gibi bu memlekete ulûmi müsbetenin en büyük mümessili olan bir müessesenin yetiştirdiği bu gencimiz, muhafazakârların sürpüntü küfesi halinde bıraktığı türbelerden başlayarak, bu en büyük güzelliğe namzet şehre yeni simâsını vermeye başlamasıdır.

Doğru bir görüş, yüksek bir idrâk, iyiliğe, temizliğe ve güzelliğe daima müncezip olan bir kalb, kendini yetiştiren şehre hakiki bir hizmette bulunmak için lâzım gelen kuvveti ona temin edecektir.

Ankara gibi, Hükûmet merkezi olan bir yerde, medenî bir şehir, insanların oturmasına lâyık bir merkez nasıl olur? Buna dair tek bir örnek gör-

memiş olanların sırf ananeperest, sırf muhafazakârlık gayretiyle acınacak bir halde bıraktıkları beledî vezâifini o, burada, Avrupa gibi bir anlayışla deruhte etmiştir. Bir, iki sene zarfında kat'i bir şekil alacak olan icraatını sabırsızlıkla intizâr edeceğim. Çünkü biz, onun misâlini bütün memlekette bir örnek olarak kullanabileceğiz.

– Mekteplerimizi nasıl buldunuz?

– Meptepçi bir adam az şey ile kani olamaz. İstediğimizle bulduğumuz arasında büyük bir fark vardır. Bizim ve hepimizin içinde yaşayan, hayata ve hakitate çıkmasını istediğimiz bir mektep var. Bir de memleketimizin muhtelif köşelerinde vazifelerinde sebat kuvvetini, yalnız ve yalnız kalblerindeki aşktan ve hiss-i mes'uliyetten olan kendi gayretleriyle muhafaza ve idâme ettikleri şimdiki mekteplerimiz var. Bir kelime ile söyleyelim: Kastamonu'da maârif hayatı faaliyet halindedir. İkiyüz seneden beri, derece derece inkişaf eden teceddüt hareketimiz, yardımsızlığa, mahrumiyete, hatta bazan mümânaata karşı kendine çizdiği doğru yolda, milletin genç nesillerini medenî, muâsır ve millî hayata doğru sürükleyip gidiyor. Benim dün geceki sultânî müsâmeresinde aldığım hisle kısaca ifadesi bundan ibarettir. Çocuklarımızın şâhidi olduğum istidâdını müteheyyiç olmaksızın tekrar düşünemedim. Temsile iştirak eden efendiler arasında en büyük sanatkârlığa namzet efendilere tesadüf ettim. Bunları bu kadar muvaffakıyetle yetiştiren mürebbiyeler, kendilerinden ne kadar memnun olsalar haklıdırlar.

Darülmuallimin ve Darülmuallimat'ı ve Nasrullah Mekteb-i İbtidâîsi'ni ziyaret ettim. Eski mekteplerimizin ezberciliği ve körükörüne itâtı yerine; burada düşünmek, muhakeme etmek ikame edilmiş. Kastamonu'nun; en müşkülpesent mürebbilere, burada mektep vardır, dedirtecek ilim müesseseleri olduğunu kaydetmek iktizâ eder.

Muhafazakârlarımızın iş başına getirmek istedikleri köhneler. Bu genç mürebbilerin birini az çok tuttukları gün, maârifimiz kurun-i vusta

karanlığı ile dolacak ve çürüyen şeylerin rutubetiyle kokacaktır. Bunlar bize hayat ve hakikat için işe yarar bir nesil yetiştiriyorlar. Onlar, bize el birliği ile başka nesil vermek niyetindedirler. Bugün her şeye rağmen mekteplerimizi diri, milliyetperver, muâsır ve medenî bir ruh idare ediyor. Bizim için her şeye rağmen bir teselli ve bir ümittir. İşte ben, Kastamonu'dan bu teselli ve ümitle ayrılacağım. [4]

Hamdullah Suphi Bey, seyahat dönüşünde İnebolu yoluyla Kastamonu'ya gelmiştir. Şehrin girişinde öğretmenler, öğrenciler ve sevenleri tarafından karışlanmış ve Sultânî Mektebi'nde yatacak yer hazırlanmıştır. Burada, Muallimler Cemiyeti tarafından misafir edilmiştir.[5]

Açıksöz muhabiri, kendisiye 2 Ağustos 1922 akşamı Sultanî Mektebi'nde bir mülâkat yapmıştır. Zaten, Hamdullah Suphi Bey, ilk mülâkatında, seyahati ile ilgili izlenimleri, dönüşte anlatacağını ifade etmiştir. Açıksöz'e yansıyan konuşma şu şekildedir:

– Evvelce Buhara'ya kadar bir tetebbu sayahati icra edeceğiniz gazetelerde okunmuş idi. Buhara'ya kadar gidildi mi?

– Siz de gazetelerde okuyorsunuz ki, Buhara'da dâhîlî bir mücâdele var. Harp halinde bulunan bir memlekete girmeyi gayr–i makul gördüğümüz için Tiflis'te kalmaya mecbur olduk. Oniki gün kadar Tiflis'te kaldıktan sonra Anadolu'ya avdet ederek Karadeniz havzasında seyahat ettim.

– Buhara ahvâli hakkında malûmat lûtuf buyurur musunuz?

– Tiflis'ten ayrılalı epeyce zaman olduğu için benim de Buhara hakkındaki malûmâtım gazetelerin yazdığına münhasır kalıyor. Yalnız, Buhara'da vukuat üzerine, orada bulunan zâbitlerimiz ve mekteplilerimiz Ruslar tarafından Moskova'ya getirildiler. Şimdi bizim için en tabiî bir temenni varsa, inkişaf ve terakkisine çok samimi alakadar olduğumuz bu sevgili memleket için şimdiki buhranın büyük ziyanlar vermeden geçmesidir.

4 Açıksöz gazetesi, 29 Nisan 1922, sayı: 472
5 Açıksöz gazetesi, 1 Ağustos 1922, sayı: 546.

Sohbetin bu bölümünde, Kafkasya'daki durum hakkında soru sorulmuştur. Hamdullah Suphi Bey bu soruya, Rus ihtilâlinin tabiî bir neticesi olarak Kafkasya'da henüz hakiki bir istikrar sağlanamadığını söylemiş ve Tiflis'ten söz etmiştir:

"Titlis, hakikaten en mâmur bir pâyilatahttır. Dişli şemendiferle yükselip de bütün Tiflis'e bakıldığı vakit, önümüzde serilen şehri görünce diyebilirsiniz ki, Avrupa'nın bir merkez-i ümranı getirilip Kafkasya ortasına konmuştur. Altıyüzbin nüfuslu bu büyük mamure, oralardaki inkılâptan en az müteessir olmuş bir beldedir. Ve Tiflis'in en büyük hususiyeti, onun kısm-ı mühimmi itibariyle Ermeni eseri olmasıdır. Son yarım asırdaki Ermeni inkişâfını anlamak için bilhassa Tiflis'i görmeli. Bizim Dolmabahçe büyüklüğünde Ermeni binaları var ki, bir caddeyi baştan başa kaplıyorlar. Ermeni milletinin zekâsından, kalbinden, birtakım derin istinadlarından doğmuş olan bu büyük inkişâfı, ne yazık ki bir kısım Ermeni siyasileri câniyane bir dalâlet ile harâbeye uğratmak için lâzım gelen bütün hataları irtikâp ettiler. Ermeni milletinin bugünkü elîm vaziyetini tetkik edenler, Ermenilerin milî fırkası olmak iddiasında bulunan Taşnakları, Balkanları baştan başa kana bulayan ihtirasçı, iptidâî siyaseti aynen Şark'a nakletmiş olmakla töhmet altına alırlar."

Konuşmanın bu bölümünde Cemal Paşa'nın şehâteti mes'elesi konu edilmiştir. Hamdullah Suphi Bey bu haberi, İnebolu'ya çıktıktan onra öğrendiğini söylemiş ve sesinde meydana gelen derin bir üzüntü içinde şunları söylemiştir.

" Hususi bir teessürle şehâtedini öğrendiğim Cemal Paşa'anın vak'a–yı katli de gösteriyor ki, hâlâ bir kısım Ermeni ihtilâlcileri, tâkip ettileri yolun herkesten fazla, milleti için vücuda getirdiği vasi' izmihlâli, felâketi düşünmeyerek şahıslardan alınacak intikamlardan milletleri için bir hayır ummak dâiyesindedirler. Eğer bu cinayet silsilesi Ermeni milletine karşı ileride melhûz herhangi bir tecavüz aleyhine bir tedhiş emelini tâkip ediyorsa, bihassa kaydetmek isterim ki, bu kıtalleri tertip edenler, maksadlarının tamamıyle zıddını hazırlıyorlar.

Filân şahsın, filân zümrenin, filân kavmin tecrübesinden değil, bütün beşeriyetin asırlar arasında devam etmiş olan istiknâhından doğan bir hakikat vardır ki, kin kini, intikam intikamı davet eder. Cânileri yakalamak, mümkün olmayan yerde cinayet yuvalarını dağıtmak daima mümkündür. Ermeni siyasileri yarım asırdan beri devam eden; mektepte, kilisede, edebiyatta, musikide hep Türk gibi, husumeti telkin eden gayretlerinin bir kısım ma'küs ve acı neticelerini elde etmişlerdir. Aynı yolda devam etmek aynı netâici tevsi' etmekten başka bir netice vermeyecektir. Bu cinayetleri tertip ve ika edenler emin olmalıdırlar ki, biz hiçbir zaman ortadaki katil hâdiselerini eşhasa karşı tevcih edilmiş bir husumet tarzında telâkki etmeyeceğiz.

Adana'da, Yunan işgali sahasında istilâcılarla beraber tecavüzün hiçbir şekilden çekinmeyen Ermeni çeteleri ve şurada barada pusu kurarak Garp mahkemelerinin tahakkuk etmiş cezasızlığından istifade ederek Türk aleyhine çalışmakta devam edenler, emin olabilirler ki, bizim millî irâdemizin kurşundan ve suikasttan masun bâki kalacak memleketlerimiz mevcut olduğu gibi, Ermeni katillerinin ve Ermeni cinayet teşkilâtının tamamiyle yumruğumuz altında duran noktaları da vardır. Sırası gelince, takip edilen ahvalin hatalı ve ziyanlı olduğunu gösterecek vâkıa zuhur edebilir".

Daha sonra, Talat Paşa'nın şehit edilmesi konusu üzerinde konuşulmuş ve şu soru yöneltilmiştir.

– Zât-ı âliniz ta Kafkasya'da iken Tevhid-i Efkâr gazetesi; Arif Cemil imzasıyla, İttihat Terakki rüesâsının mâcerâsından bahsederken; sizin İsviçre'de propaganda yapılmak üzere, Talat Paşa tarafından verilmek istenen meblağı, size mahsus diye tanıdığımız tarz-ı ifadeden hariç bir cümle ile reddettiğinizi okuduk. Bu mes'elenin mahiyeti hakkında bizi tenvir eder misiniz?

"– Ben. Tevhid-i Efkâr'ın o nüshasını görmedim. Ben, Kafkasya'da iken intişar etmiş. Trabzon'a geldiğim vakit dostlarım beni, meâlinden

haberdar ettiler. Hatırladığıma nazaran Arif Cemil "Ben, çirkeften gelen parayı almam", dediğimi kaydetmiş. Eğer Talat Paşa ile aramıza ölüm girmemiş olsaydı, muharrinin hatasından duyduğum teessür bu kadar derin olmazdı. Ben siyasî bir hitâbe ile İttihat ve Terakki'nin siyaset-i umumîyesini şiddetle tahatti ettiğimden beş, on gün sonra, Paşa'dan aldığım bir para ile propaganda yapamazdım. Bu paranın kabulü yalnız beni iskat etmezdi; aynı zamanda propagandanın ruhunu, hedefini de imha ederdi. Bu nokta–yı nazarı icap ettiği kadar tavzih ettikten sonra, Arif Cemil Bey'e bazı isimler zikrettim. Ve o zevâtın bu işi çok muvaffakiyetle yapabilecelerini tasrih ettim. Arif Cemil Bey, "Paşa sizin onlardan daha büyük bir liyakatle bu gibi işlerde muvaffak olacağınızı söyleyerek bizzat bu vazifeyi deruhte etmenizi rica ediyorlar" dedi. Bu mükâleme esnasında Arif Cemil Bey'in kaydettiği "çirkâb" kelimesi geçmedi. Ben, sualinizden istifade ederek bu noktayı tasrih etmekten mumnunum. Bu hususta daha fazla tafsilatı Ankara'ya varınca açık bir mektupla izah edeceğim".

Hamdullah Suphi Bey'e, Karadeniz havzasının durumu sorulmuştur. Bu konuda şunları söylemiştir.

"Karadeniz havzası gerek halkı ve gerekse toprağının feyzi itibariyle en güzel ümitlere imkân verecek kadar zengindir. Toprağı nasıl her cins bereketle yemyeşil, halkı da her cins kabiliyetle bu uzun mücâdelenin vücuda getirdiği harâbeyi derhal tamir edebilecek gençliği ve kudreti hâizdir. Ben, Karadeniz sahillerinden ruhu yıkanmış bir adam olarak dönüyorum. Bir emek bu yerlerde bin nemâ verir. İzmir ve Adana gibi servetiyle umumî bir şöhreti hâiz vilayetlerimiz; Karadeniz sahillerinde de, Kafkas hudutlarına kadar müteaddit olarak serpilmiş duruyor. Harpten sonra biz, orada sadece mektep ve yol yapalım. On sene zarfında eskisini tanımaycak bir inkişaf elde edeceğimiz muhakkak. Şükranla gördüm ki, bütün bu sahiller boyunca fikir merkezleri peydâ olmuştur. İçinde yaşadığımız devri anlayan, memleketin ihtiyaçlarını vazıh bir sarahatle temyiz edebilen ne yapmalıdır ve ne yapmamalıdır. Bunu kanaatle ayıran zümre-i münevverlere tesadüf ettim. Bunlar bir memlekette peydâ oldu mu, irticaa, delâlete ve karanlığa karşı teminat doğmuş demektir. Onlar her gün biraz

daha tesirlerini genişleterek çalışıyorlar. Karadeniz sahillerinde, harbe rağmen Türk ticaretinin fevkalâde mesut faaliyet ve inkişafi devam ediyor. Buradaki ticaret henüz doğmuş ve heves mahsulü değildir. Nesilden nesile aynı meslek dahilinde yetişmiş tüccarlarımıza tesadüf ettim. Bunlar Garb zihniyetiyle perverde kimselerdir. Eminim ki harbin zarurî takyitleri zâil olur olmaz, biz , bu sahil ticaretinin ta içerlere kadar uyandıracağı ve zenginletici tesirlerini göreceğiz."

Son olarak Amasya hakkında soru sorulmuştur. Hamdullah Suphi Bey bu konuda da şu bilgileri vermiştir:

" Burası gibi, Edirne gibi Amasya da Osmanlı devri itibariyle en mühim merkezlerimizden biridir. Bilirsiniz ki, Anadolu Selçukîlerin, Rumeli Osmanlılar'ın ümranperverliğine ait olan delilleri hâvidir, derler. Hulbuki Amasya, Anadolu'da geçmiş; eski yeni bütün devirler itibariyle fevkalâde şayan-ı dikkat âbidât ile zengin bir yerdir. Sanat ve tarih aşıkı bir adam, orada geçirdiği günler içinde az çok sermest kalır. Orada, Selçukîlerin Torumtay türbe ve câmii, darüşşifâları ve Osmanlıların Sultan Beyazit Câmii ile Beyazit Paşa camileri gibi eserler, birinci derecede âbidevî kıymeti hâiz olan binalardır. Bahusus Beyazit Paşa Câmii'nin cephesi gibi tekmil mermerden yapılmış, âşıkane bir itinâ ile oyulmuş ve işlenmiş bir eseri ben İstanbul'umuzun en büyük mâbetlerinde bile görmedim. Bu câmiyi yapan sanatkârlar ellerinin altından çıkan işin sihrini o kadar duymuş adamlardır ki, her köşesi bir sanatkârın ismini taşır. Cephenin soluna isabet eden kemer üstündeki kitâbeden anlaşıldığı üzere, câminin mimarı Doğan ismindeki bir Türk'tür" [6]

6 Açıksöz gazetesi, 2 Ağustos 1922, Sayı: 547.